

Camelia Stan

SINTAXA DOCUMENTELOR ROMÂNEȘTI DE LA MUNTELE ATHOS: PROBLEME ȘI REZULTATE

Volumul *Documente românești din arhiva Mănăstirii Xenofon de la Muntele Athos*, editat recent de Petronel Zahariuc și de Florin Marinescu (v. AMX) cuprinde documente administrative, românești și slavone, din secolele al XVII-lea – al XIX-lea. Reprezentative pentru limba română veche sunt cele 23 de texte originale românești, datând din perioada 1614–1779 (p. 51–103); documentele vechi provin din aria sudică și sunt zapisuri (de danie sau de vânzare-cumpărare) și acte emise de cancelaria domnească a Țării Românești sau de Divanul Craiovei. Câteva dintre aceste documente nu au ediții anterioare.

Studiul sintactic, din perspectivă diacronică, al acestor documente pune în evidență numeroase aspecte interesante. Mă voi referi, în continuare, doar la câteva, relevante pentru stadiile de evoluție a limbii¹.

1. Corpusul conține unele structuri, în care cazurile genitiv-dativ sunt marcate la toți constituenții grupului nominal. Se știe că, în română, encliza articolului definit, care și-a păstrat mai bine decât numele flexiunea cazuală, a suplinit pierderea desinențelor cazuale latine și a consolidat tiparul latin, caracterizat prin postpunerea mărcilor de caz (v., recent, Iliescu, 2008: 3271 și bibliografia; cf. Guțu Romalo, 1996: 82). Astfel, dubla articulare a grupului nominal (la nume și la adjectivul antepus) se corelează cu funcția articolului enclitic de marcă a cazurilor genitiv-dativ:

(1) *ci(n)stitului dereg(ă)toriului* (1642, p. 62).²

Determinantul demonstrativ *cel*, cocurent cu articolul definit, este de asemenea marcat cazual:

(2) *cu tot sfatul cinstiților și credincioșilor boiarilor celor mari* (1788, p. 97).

Deși puțin numeroase, exemplele din corpus atestă menținerea tiparului pe tot parcursul epocii vechi.

¹ Cercetarea de față se bazează pe capitolul de *Sintaxă a limbii române vechi* (finalizat în 2009), din noul tratat *Istoria limbii române*, aflat în pregătire la Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti” al Academiei Române, sub coordonarea academicianului Marius Sala.

² În cele ce urmează, am specificat, la fiecare fragment de document, între paranteze, datarea și pagina din ediția citată. Parantezele drepte marchează omisiunile operate în text. În reprezentările sintactice, am utilizat următoarele semne și simboluri (uzuale în gramaticile generative): parantezele drepte, pentru a delimita anumite grupuri sintactice; ACC (= acuzativ); AV (= adverb sau grup adverbial); GEN (= genitiv); N (= nume sau grup nominal); NOM (= nominativ); P (= prepoziție sau grup prepozițional).

2. Fenomenul invers marcării multiple a cazului în grupul nominal este marcarea genitivului exclusiv la nume (prin desinență și prin articolul enclitic) și lipsa acordului de caz al adjectivului (la feminin singular). Exemplele sunt cu totul marginale:

(3) *Mahalao(a) Bisericii Albă* (1778, p. 100).

3. Cazul genitiv sau acuzativ (cu prepoziție) este marcat atât la nume (substantiv/pronume), cât și la apozitie:

(4) a. *m<â>na popei Robului* (1621, p. 52; cf. <1624–1636>, p. 53; 1642, p. 62; 1703, p. 75; cf. 1703, p. 76–77; 1749, p. 80)

b. *mâna părintelui popei Robului* (1614, p. 51)

c. *la mâna sfinții sale, părintelui Ananii* (1766, p. 84)

d. *partea de moșie din Căciulătești <a> tătâni-mieu lu(i) Gomoii* (<1624–1636>, p. 53)

e. *moartea dum(nea)lui unchiului meu* (1777, p. 93).

Un fenomen similar este marcarea cazului genitiv la ambii termeni ai unui nume propriu compus:

(5) *a Păunii Podbăniceancăii* (1779, p. 100).

Alteori, apozitia este în nominativ, pe lângă o bază nominală în genitiv:

(6) a. *fata Mihnei banul de Hur<ezi>* (1627, p. 54)

b. *feciorii Ghiurițăi căpitanul* (1676, p. 73).

Uneori se oscilează între tiparul cu nominativul și cel cu dublu genitiv (7a) sau cu dublu acuzativ (7b), în același context:

(7) a. *un zapis* [[_(GEN) **al jupânésăii**] [_(NOM) *Voica*]], *fata* [[_(GEN) **banului**] [_(GEN) *Mihn<e>i*]] (1762, p. 81)

b. *au trimis* [[_(ACC) *doi boierinași*], [*anume* [_(NOM) *Radul pah(arnic) Lăcustean*] și [**pe** [_(ACC) *Ioniță căp(itan) Georogean*]]] (1778, p. 95).

4. Determinantul demonstrativ *cel* este utilizat în fața modificatoarelor de tip categorial ai numelui (8a), care exprimă categoria (clasa) din care face parte referentul numelui (GALR I: 143). Tiparul era curent în limba veche. În documentele târzii, adjectivul categorial apare însă și fără *cel*, structură care s-a impus în limbă (8b); *cel* continua să apară în special după o intercalare între nume și adjectivul categorial (8c):

(8) a. *zapisul cel de vânzare* (1676, p. 74)

b. *Școala slovenească* (1777, p. 93)

c. *Școala domniei mele cea slovenească* (1778, p. 98).

5. Distribuția formelor determinantului demonstrativ încă nu era fixată. În documentele de la începutul perioadei, se oscilează între formele cu *-a*, care s-au impus, și cele fără finala *-a*, în poziție prenominală (9a–b), uneori în același text, la distanță mică (9c):

(9) a. *acesta ală nostru zapis* (1621, p. 52; cf. 1627, p. 54)

- b. *acest sat* (1676, p. 73)
 c. *ac(e)sta zăpis [...] ac(e)astă moșie* (1614, p. 51).

6. Numele proprii apar în structuri cu adjectiv indefinit:

- (10) a. *partea a unui Gomoï* (1749, p. 80)
 b. *au pus, pe un Nicolae călugăru* (1762, p. 82)
 c. *s-a pus la schitū ispravnic un Ștefan monah* (1762, p. 83)
 d. *aducând și pă un Dobre Gâlcă* (1777, p. 89)
 e. *orice au eșit în sâlnicie au luat tot un Vasilie Botescu* (1779, p. 101).

Adjectivul indefinit (urmat de nume propriu) alternează cu articolul indefinit (urmat de nume comun și de un nume propriu apozitiv), într-un context ca:

- (11) *am adus pă un Chiril ieromon(a)h [...], și pă un căp(i)t(an) Stan Fleancul [...], i pă un Si mâni-sa<a>n Șuvăilă [...], și pă un Marcul* (1777, p. 91).

Tiparul s-a fixat ulterior în forma cu pronume indefinit: *a unuia Gomoï, unul Ștefan*, etc.

7. Grupurile nominale cu posesiv conjunct au, mai frecvent, în corpus, flexiune cazuală internă, cazul genitiv fiind marcat desinențial la nume, nu și la posesiv:

- (12) a. <a> *tătâni-mieu* (<1624–1636>, p. 53)
 b. *a mâni-sa [...] partea surori-sa [...] partea suri-sa* (1779, p. 100).

Grupul cu posesiv conjunct apare în poziție de dativ, cu formă invariabilă, fără marcă de caz:

- (13) *dat(ă) zestre mâne-mea* (1778, p. 99; pentru *mâne-mii*).

Absența flexiunii cazuale finale (absența mărcilor de genitiv-dativ în forma posesivului) sugerează că gruparea nu avea unitate flexionară, ci doar unitate sintactică (prin lipsa articolului enclitic al numelui) și unitate fonologică (prin lipsa pauzei interne și prin rostirea legată a numelui și a posesivului următor). C. Frâncu a stabilit că formele flexionate ale posesivelor conjuncte au apărut târziu, în secolul al XVII-lea, fiind atestate în documente particulare din Țara Românească (v. ILRL: 128 și bibliografia). Documentele de la Athos nu conțin astfel de forme.

8. Dativul adnominal este, de asemenea, prezent în corpus:

- (14) *caimacam Craiovei* (1778, p. 95).

9. Compusul *anume*, alcătuit din prepoziția *a „la”* (< prep. lat. AD) și substantivul *nume* (DA s.v. *anume*), apare, preponderent, în tiparul sintactic cel mai vechi, fiind construit cu nume proprii și exprimând sensul etimologic „pe nume, cu numele (numit)”:

- (15) *fost-au mulți mărturii, anume: ..., Radul vornic ot Târnava(a), Țonea ot tam, Doșa ot tam, Dumitru log(ofăt) ot Tâmburești, Barbul post(elnic) Jerpelici ot Găurēni* (1621, p. 52; cf. 1627, p. 54; 1777, p. 93; 1778, p. 95).

Structura internă de grup prepozițional (16a) și sensul etimologic al compusului s-au păstrat până târziu, fapt atestat de documentele de la sfârșitul epocii vechi (16b) (pentru întreaga problemă a evoluției formației *anume*, v. Stan, 2010):

(16) a. [_P a [_N *nume*]]

b. *să arătați anume pe cei care voră arăta sémnele moșii, adec(ă) cutare om [...] să numiți* (1777, p. 87).

Compusul este prezent în corpus și ca adverb opacizat (sudat) formal (17a) și semantic, exprimând valorile „în adins; exact” (17b–c):

(17) a. [_{Av} *anume*]

b. *noi, megiiășii ot Căciulătești, anume scriemă și mărturisim cu acesta ală nostru zăpis* (1621, p. 52)

c. *arătând și sémnile aceștii moșii, anume pe unde sânt* (1778, p. 96).

10. Subiectul nominal este uneori reluat prin pronume personal, fenomen caracteristic textelor vechi:

(18) [*părintele Vasilie de la mănăstirea popii Robului*], *el au scos o carte* (1703, p. 75).

11. Infinitivul este prezent în unele structuri vechi, cum este cea a verbului *a se ispiti* „a încerca” (DA s.v.):

(19) *să [fă] va ispiti a întoarce și a sparge* (1614, p. 51).

12. Prepoziția *de către* (*de cătră*) este utilizată în corpus cu sensul vechi „dinspre, de la”, ca prepoziție lexicală „ablativă”, introducând expresia „sursei”, a „punctului de plecare”:

(20) a. *s-au fost învechiitū semnele m<o>șii măn(ă)stirii [de către Căciulătești] și la capul moșii despre răsăritū [de către moșia Gânsacul]* (1762, p. 82; „dinspre”)

b. *i-am dat de danie [...] partea mea de moșie [...], ca să aibă sfânta măn(ă)stire a o stăpâni cu bun(ă) pace [de cătră mine] și [de cătră tot neamul meu], în veci* (1766, p. 84)

c. *pă unde să hotărăște moșia Recica [de către Dăbuleni]* (1777, p. 90)

d. *unde să închée tot hotarul Recicăi și al Plopului [de către Potrojăni]* (1777, p. 91; cf. 1778, p. 96).

Corpusul conține și câteva structuri în care *de către* este o prepoziție aproape funcțională, opacă semantic, introducând expresia „agentului pasiv” (complementul de agent), în variație cu prepoziția mai veche *de* (Diaconescu, 1959: 11). Verbul are formă reflexiv-pasivă:

(21) a. *ni să poruncește [de către măriia sa]* (1777, p. 86)

b. *s-au văzut și [de noi]* (1775, p. 86).

Prepoziția *de către* (*de cătră*) apare și în câteva contexte ambigue, în care statutul sintactico-semantic al grupului prepozițional se situează la limita dintre un

complement de agent și un circumstanțial care exprimă proveniența (22a). Verbul din aceste structuri este la diateza activă. În alte documente (apropiate ca datare și conținut), sensul ablativ este mai clar (22b):

- (22) a. *dat-am carte noastră de judecată părintelui Vasilie [...] și altor călugărași [...], ca să aibă a ține și a stăpâni [...] moșia [...], pe cum au ținut mai dinainte vreme [de către Dionisie eg(umen) de la sfânta măn(ă)stire Sadova] și [de către toți călugării de acolo] (1703, p. 75; „moșia a fost ținută de către Dionisie și de către călugări”, „moșia (provenită) de la Dionisie și de la călugări”; cf. 1703, p. 76–77)*
- b. *am dat aceasă cart(e) a d(o)mnii mel(e) lui Vasilie eg(u)menul de la măn(ă)stirea pop(ei) Robului, ca s(ă) ție și să stăpânească aceasă moșie Jreală, cu bun(ă) pac(e) [de către toți(i) călug(ă)rii de la Sadova] (1703, p. 77).*

Astfel, corpusul atestă prezența prepoziției *de către*, în ambele sale ipostaze, de prepoziție lexicală (20) și de prepoziție cvasigramaticalizată (21), la sfârșitul secolului al XVIII-lea, și totodată existența până târziu a unor contexte ambigue, care au putut favoriza reanaliza prepoziției ca element cvasispecializat gramatical (22a).

13. Sunt utilizați unii conectori circumstanțiali de tip vechi, ieșiți ulterior din uz, precum: *făr(ă) decât (numai)*, exprimând excepția (1703, p. 77; 1777, p. 91; 1779, p. 102).

14. Tiparul sintactic al interogației multiple – particularitate tipologică a limbii române (Stan, 2012) – este prezent în corpus, cu pondere foarte redusă:

- (23) *întâi le-am citit cărțile, [cine ce-au avut de moștenire] (1749, p. 80).*

15. Negația apare în unele structuri interesante, de tip vechi, cum este aceea în care ia domeniul asupra termenilor unui raport disjunctiv; astfel termenul al doilea (un nume cu formă de singular) se interpretează ca fiind cuantificat negativ, deși cuantificatorul nu este exprimat:

- (24) *au mâncatū venitul aceștii părțicēle de moșie tot Gherghie, iar mătușii nu i-au dat ban(i) au bobū de grâu, câtū au mâncat-o el (1762, p. 83; „nu au dat (niciun) bob de grâu).*

16. Analiza documentelor originale din arhivele românești de la Athos aduc unele informații în plus cu privire la diacronia unor fapte și fenomene sintactice majore, caracteristice limbii române vechi și relevante din perspectivă tipologică: marcarea multiplă a cazului, cumulul articolelor și al determinanților demonstrativi, restrângerea distribuției „articolului” demonstrativ *cel*, morfosintaxa posesivelor conjuncte, reanaliza unor structuri prepoziționale, distribuția infinitivului, interogația multiplă. În egală măsură, materialul prezintă interes pentru numeroase detalii, care pot fi obiect de cercetare.

BIBLIOGRAFIE

- AMX = *Documente românești din arhiva Mănăstirii Xenofon de la Muntele Athos*; ed. Petronel Zahariuc și Florin Marinescu, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2010, p. 51–103.
- DA = *Dicționarul limbii române*, București, Socec/Universul/Monitorul Oficial, 1913–1948.
- Diaconescu, 1959 = Paula Diaconescu, *Exprimarea complementului de agent în limba română*, în LR, 8, nr. 2, p. 3–17.
- GALR = Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, *Gramatica limbii române* (coord. Valeria Guțu Romalo), I–II, tiraj revizuit, București, Editura Academiei Române, 2008 [primul tiraj: 2005].
- Guțu Romalo, 1996 = Valeria Guțu Romalo, *Le nom roumain – évolution et typologie*, în Maria Iliescu, Sanda Sora (Hrsg.), *Rumänisch: Typologie, Klassifikation, Sprachcharakteristik. Balkan-Archiv*, Neue Folge, Beiheft 11, Südosteuropa-Schriften 14, p. 77–83.
- Iliescu, 2008 = Maria Iliescu, *Phénomènes de convergence et de divergence dans la Romania: morphosyntaxe et syntaxe*, în Gerhard Ernst, Martin-Dietrich Gleßgen, Christian Schmitt, Wolfgang Schweickard (Hrsg.), *Romanische Sprachgeschichte. Histoire linguistique de la Romania*. Berlin, New York, de Gruyter, p. 3266–3281.
- ILRL = Academia Română, Ion Gheție (ed.), *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532–1780)*, București, Editura Academiei Române, 1997.
- Stan, 2010 = Camelia Stan, *Elemente de sintaxă diacronică. Adverbul **anume** în româna veche*, în Rodica Zafiu et al. (eds.), *Actele celui de al 9-lea Colocviu al Catedrei de limba română (4-5 decembrie 2009). Limba română: controverse, delimitări, noi ipoteze*, vol. I, București, Editura Universității din București, p. 161–167.
- Stan, 2012 = Camelia Stan, *Elemente de sintaxă diacronică: structurile interogative/relative multiple*, în Oana Chelaru-Murăruș, Maria Cvasnii-Cătănescu, Claudia Ene, Camelia Ușurelu, Rodica Zafiu (eds.), *Text și discurs: omagiu Mihaelei Mancaș*, București, Editura Universității din București, p. 433–437.

LA SYNTAXE DES DOCUMENTS ROUMAINS DU MONT ATHOS:
PROBLÈMES ET RÉSULTATS

(Résumé)

Cette étude de syntaxe diachronique s'appuie sur 23 documents roumains, datés à partir de premières années du XVIIe siècle et jusqu'à la fin du XVIIIe siècle.

Cuvinte cheie: grup nominal, prepoziții, gramaticalizare, infinitiv.

Mots-clés: syntagme nominal, prépositions, grammaticalisation, infinitif.

*Universitatea București, Facultatea de Litere
Str. Edgar Quinet nr. 5–7*